

Denna bok bjuder alltså på en fascinerande läsning. Den klarlägger väsentliga aspekter av den åboländska skärgårdens äldre historia med många spännande, men ingalunda spekulativa, förklaringar och hypoteser. Kanske skall man inte enbart betrakta problematiken kring den svenska kolonisationen retrospektivt utifrån sentida språkliga förhållanden, utan även diskutera samspelet mellan demografiska, sociala, militära och politiska orsakerna till det svenska landnåmet och dess lokala, finska förutsättningar. Behovet av tvärvetenskapliga angreppssätt framstår ävenledes som angeläget. För fortsatt forskning finns här en god grund.

Thomas Lindkvist

Klimat och bebyggelseutveckling

Reijo Solantie, *The Climate of Finland in Relation to its Hydrology, Ecology and Culture*, Finnish Meteorological Institute Contributions 2. 130 s. Helsinki 1990.

Klimatet är en av de ekologiska faktorer som inverkar på förutsättningarna att idka jordbruk. Intresset för sambandet mellan bebyggelseutveckling och klimatet är inte någon ny företeelse bland vare sig historiker eller meteorologer. Detta frågekomplex har redan under lång tid varit föremål för ett betydande intresse ur olika synvinklar. I Reijo Solanties doktorsavhandling, som är en sammanfattning av resultaten i ett flertal tidigare studier av författaren, ligger huvudintresset på klarläggandet av de klimatologiska variationerna i de olika delarna av Finland och i den inverkan variationerna har på förutsättningarna att idka jordbruk.

Det primära syftet med undersökningen är att exakt fastställa gränserna för klimatzonerna i Finland och att fastställa värden för ett antal parametrar och variabler, som är av betydelse för skiljandet av zonerna från varandra. Zonerna indelas ytterligare i klimatologiska regioner, varvid särskilt effekterna av sambandet mellan snödjup och tjäldjup beaktas. Förutsättningarna för skogsbruk, trädgårdsodling och jordbruk dryftas därefter mot bakgrund av klimatvariationerna. Undersökningen avslutas med att författaren granskar den fasta bosättningens utbredning i Finland från tiden kring tideräkningens början ända fram till våra dagar mot bakgrund av de varierande klimatförhållandena i landets oli-

ka delar. För de äldre tidernas vidkommande grundar sig framställningen huvudsakligen på en utförligare studie i *Fennoscandia Archaeologica*.¹

Behandlingen av klimatförhållandenas inverkan på förutsättningarna att bedriva jordbruk i Finland grundar sig i undersökningen på det axiomatiska antagandet att höstrågen varit det dominerande sädesslaget fr.o.m. järnåldern ända fram till slutet av den förindustriella tiden. Sålunda skulle de klimatologiska förutsättningarna för rågodling ha varit den faktor som bestämt bebyggelseexpansionens riktning. Bosättningen skulle således under järnåldern ha varit begränsad till de regioner, som erbjöd de gynnsammaste betingelserna för odling av höstråg i åker. Därefter skulle bosättningen successivt som en följd av ett växande befolkningstryck ha brett ut sig till de näst gynnsammaste områdena o.s.v. På samma sätt skulle de svedjebrukande savolaxarnas bebyggelseexpansion ha bestämts av de klimatologiska förutsättningarna för odling av svedjeråg. Författaren kommer sålunda till slutsatsen att gränsen mellan de västliga och östliga dialekterna i finskan är klimatologiskt betingad och följer den linje där missväxtrisken för både åkerråg och svedjeråg är lika stor (s. 100).

Uppfattningen om rågens dominans bland de odlade sädesslagen motsvarar situationen i slutet av den förindustriella perioden. Solantie utgår således från antagandet att situationen i detta avseende i stort sett varit oförändrad fr.o.m. järnåldern. Den lokalhistoriska forskningen, såväl landskapshistorieverkan som sockenhistorierna, visar dock mycket entydigt att läget tidigare varit annorlunda. Fr.o.m. mitten av 1500-talet är det möjligt att få en uppfattning om relationerna mellan de olika sädesslagen. Då dominerade kornodlingen i åkerbruksområdet i landets inre delar samt i Österbotten och vissa regioner av Nyland. Under senare hälften av århundradet och under de följande århundradena expanderade rågodlingen på de övriga sädesslagens bekostnad. Situationen har varit likartad i Sverige; under medeltiden dominerade kornodlingen fullständigt i Norrland och i Mälardalskapen har rågen först under senmedeltiden börjat få en central betydelse bland de odlade sädesslagen, såsom senast visats av Janken Myrdal.² Det är således svårt att tänka sig att rågen spelat en så avgörande roll i den fasta bosättningens expansion i Finland som Solantie gör gällande.

Presentationen av den fasta bosättningens utbredning sker mycket schematiskt utgående från de "riskzoner" som konstruerats i undersökningen. Sålunda konstateras kategoriskt (s. 102) att bosättningen först

¹ Reijo Solantie, 'Climatic conditions for the cultivation of rye with reference to the history of settlement in Finland', *Fennoscandia Archaeologica* V, s. 3–20.

² Janken Myrdal, *Medeltidens åkerbruk, Agrarteknik i Sverige ca 1000 till 1520*, Nordiska museets Handlingar 105 (Borås 1985), s. 64–67.

efter 1720 överskridit den i undersökningen konstruerade yttersta gränsen för ett subsistenssäkrande jordbruk. Publicerade historiska bebyggelsekartor samt lokalhistoriska arbeten visar dock entydigt att den fasta bosättningen redan under senare hälften av 1500-talet och 1600-talet överskridit denna gräns. Sålunda har gränsregionerna mellan Österbotten samt Satakunda, Tavastland och Savolax i början av 1700-talet haft en gles fast bosättning som till stor del var koncentrerad till närheten av vattendragen.

För Solantie är det endast de klimatologiska faktorerna som har betydelse för bosättningens utbredning; alla andra ekologiska faktorer frånkänns så gott som all betydelse i detta avseende. Detta illustreras åskådligt av resonemanget om lokaliseringen av satakundabornas och tavasternas fångstområden, erämarker, vid mitten av 1500-talet. Författaren konstaterar utan några reservationer, att erämarksbesittningarna var belägna inom den zon där missväxtrisken för råg låg mellan 20 och 25%, med den uttalade tanken, att en risk på över 25 procent omöjliggör en på jordbruk grundad existens (s. 96–97). En granskning av det material som använts för denna slutsats ger dock vid handen, att erämarksplotterna i början av nya tiden var grupperade längs de vattendrag som flöt ned mot medeltidens bebyggelsecentra och att fångstområdena i stort sett upphörde vid vattendelarna; denna lokalisering ter sig naturlig om man beaktar att det var lättast att med båt transportera ödemarkens hävor nedströms.³

Solantie tillmäter inte heller jordmånens beskaffenhet i odlingsskiktet någon som helst betydelse för bosättningens lokalisering i det förindustriella samhället, fastän denna faktors betydelse i flera sammanhang betonats under den senaste tiden.⁴

Uppfattningen att den fasta bosättningens etablering uteslutande bestämts av de lokala klimatologiska förhållandenas gynnsamhet eller ofördelaktighet för odlingen av råg – antingen åkerråg eller svedjeråg – leder till slutsatser som är ohållbara. Huvudsakligen på grund av att de inre delarna av Nyland är ofördelaktiga för odling av råg i åker och att

³ *Suomen historian kartasto – Atlas of Finnish History*, 2d rev. ed., ed. by Eino Jutikkala (Porvoo–Helsinki 1959), karta 4. – Jfr även Armas Luukko, *Keskiaika ja 1500-luku*, Etelä-Pojanmaan historiaa II (Helsinki 1950), karta s. 97; Seppo Suvanto, *Keskiaika*, Satakunnan historia III, s.l. 1973, s. 135–137.

⁴ Suvanto, s. 198–201, 221–222; Heikki Junnila, *Eräkaudesta isoonvihaan*, Järvisseudun historia I (Vaasa 1983), s. 318–339. Eljas Orrman, 'Om geologiska faktorer inverkan på bebyggelsen i södra Finland mot slutet av järnåldern och under tidig medeltid', *HTF* 1987, s. 169–188. – Jfr även Jussi-Pekka Taavitsainen, *Ancient Hillforts of Finland. Problems of Analysis, Chronology and Interpretation with Special Reference to the Hillfort of Kuhmoinen*, FFT 94 (Helsinki 1990), fig. 25 s. 66; denna undersökning har utkommit efter Solanties avhandling.

svedjebruk ännu i sen tid bedrivits i dessa regioner, kommer författaren till slutsatsen, att det på 1300- och 1400-talen har skett en karelsk invandring till Nyland som skulle ha sträckt sig ända till Karis, Pojo, Tenala och Västanfjärd. Han förbiser dock att dessa regioner redan på 1300-talet var bebodda eller nyttjades av tavaster och nylänningar. Kustregionerna i Nyland hade en svensk bosättning och de inre delarna en finsk med Egentliga Finland och Tavastland som utgångspunkt. Källläget är för 1300- och 1400-talens vidkommande trots allt så pass gynnsamt att de oundvikliga konflikterna borde ha avsatt spår i det bevarade källmaterialet, om karelare verkligen invandrat till Nyland under de nämnda århundrandena.

I undersökningen hävdas också att den mytiska välståndsalstraren Sampo avsåg den östliga svedjerågen; på inget sätt antyds att det finns ett stort antal konkurrerande tolkningar om vad Sampo kan ha avsett och en omfattande litteratur i ämnet. Också lokaliseringen av tidiga industrianläggningar till Finlands sydkust ses primärt som en följd av klimatet; en talrik jordlös befolkning utan fast boplats i det nyländska svedjebruksområdet skulle enligt Solantie vara den avgörande faktorn för lokaliseringen av järnbruken och övriga industrianläggningar. Bakom detta resonemang ligger tanken, att eftersom svedjebruket var allmänt i de inre delarna av Nyland, så har detta nödvändigtvis förutsatt en talrik jordlös arbetsreserv på samma sätt som i Savolax. En sådan slutsats kan dock inte utan vidare dras. T.ex. i Hausjärvi socken, där svedjebruket ännu under förra hälften av 1800-talet hade exceptionellt stor betydelse, var antalet backstugusittare och inhysningar inte särskilt betydande.⁵

Slutsatserna om socio-ekonomiska förhållanden underbyggs av författaren i flera fall knappast alls. Ofta nöjer han sig med konstaterandet att något "obviously" förhåller sig på ett visst sätt. Den existerande forskningens resultat har synbarligen nyttjats endast i ringa mån. I litteraturförteckningen saknas bl.a. översiktsverket *Suomen taloushistoria I–III* (1980–1983) samt Sven-Erik Åströms tankeväckande studie *Natur och byte* (1978). Med nyare lokalhistoriska arbeten hade det varit möjligt att med tillräcklig exakthet klarlägga den förindustriella agrara bebyggelsens lokalisering i förhållande till vattendrag, höjdnivåer och olika slag av jordarter.

De regionala och lokala variationerna i klimatet har helt klart inverkat på förutsättningarna att med framgång bedriva jordbruk i sådana margi-

⁵ Arvo M. Soininen, *Vanha maataloutemme*, Historiallisia Tutkimuksia 96 (Helsinki 1974), s. 55–57. Oiva Keskitalo, *Hausjärven historia* (Hämeenlinna 1964), s. 303–312, 238–239. – Man kan inte heller utgå från antagandet att ett stort antal obesuttna ännu under senare hälften av 1700-talet skulle saknas i befolkningsstabeller och kyrkliga befolkningsregister.

nalområden som Finland. Detta innebär dock inte att övriga ekologiska faktorer saknat betydelse för bebyggelseexpansionens förlopp; metoden att koncentrera intresset till en enda ekologisk faktor eller grupp faktorer och sedan förklara alla företeelser i bebyggelseutvecklingen med den, leder knappast till trovärdiga konklusioner. Trots det monokausala synsätt som genomsyrar undersökningen har arbetet dock den förtjänten att den fäster uppmärksamhet vid att klimatet bör beaktas som en inte oväsentlig faktor, som i samspel med andra faktorer har influerat bebyggelseutvecklingen.

Eljas Orrman

Rotesoldater i rad

Jari Niemelä, *Tuntematon ruotusotilas. Ruotsinajan lopun ruotuarmeijan miehistön sosiaalinen ja taloudellinen asema Satakunnassa* [Den okände rotatesoldaten. Manskapets sociala och ekonomiska ställning i den indelta armén i Satakunta i slutet av svenska tiden]. Historiallisia tutkimuksia 157. 221 s. Helsinki 1990.

I sin doktorsavhandling granskar Jari Niemelä hur den indelta arméns manskap rekryterades samt soldaternas sociala bakgrund och ekonomiska ställning från 1776 till arméns upplösning 1809 samt hur rotatesoldaterna därefter placerade sig i samhället på 1810-talet. Undersökningen bygger i huvudsak på arkivmaterial från armén och församlingarna; för att utröna soldaternas ekonomiska ställning har Niemelä ytterligare utnyttjat domböcker. Han har undersökt hur rotatesoldaternas barn placerade sig i samhället med hjälp av två urval, för åren 1770–1779 och 1795–1804.

I motsats till vad titeln låter förstå omfattar undersökningsområdet inte hela Satakunta, utan tre socknar, den ståndspersonsdominerade kustsocknen Euraåminne, den gamla jordbrukssocknen Loimijoki i landskapets södra del och den sent koloniserade socknen Ikalis i norr. Författaren hoppas utan vidare kunna generalisera resultaten från dessa exempelsocknar till att gälla hela Satakunta, i själva verket hela södra Finland. Detta måste närmast betraktas som en trossak. Snarare kan man fråga sig varför exemplen måste tas just från Satakunta, varför inte med en gång välja dem från ett större område?